

ГНАТЮК Н.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СЕМІОТИЧНА ПРИРОДА ГЕОМЕТРИЧНИХ СИМВОЛІВ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ СКОРОПИСІ

Серед наукових дисциплін, які цікавляться перекладом, найбільш сприятливі можливості для розгортання комплексних досліджень цього об'єкту має психолінгвістика. **Актуальність** даного дослідження полягає в тому, що усний переклад, на жаль, ще не був предметом глобальних досліджень з позицій психолінгвістики, а спроби його психолінгвістичного аналізу носили фрагментарний характер. Метою статті є дослідження семантики графічних символів, які знаходять своє застосування в перекладацькому скорописі. Їх використання зумовлюється, в першу чергу, потребою перекладача у кращому запам'ятовуванні та відтворенні почутої ним інформації в процесі послідовного перекладу. Записи у формі графічних символів здатні конденсувати вхідну інформацію, покращувати увагу, полегшувати оформлення вихідної інформації у вигляді готового перекладу. **Предметом** нашого дослідження є графічні символи запозичені з різних мов світу та загальновідома символіка, яка використовується в багатьох сферах діяльності людини.

Послідовний переклад є різновидом усного перекладу на слух. При послідовному перекладі вхідний текст повідомлення і вихідний кінцевий текст перекладу відокремлені значним проміжком часу, звідки виникає потреба в надійному механізмі запам'ятовування з боку перекладача почутої ним інформації, функцію якого забезпечує пам'ять.

Характерною рисою послідовного перекладу, яка відрізняє його від інших видів усного перекладу, є надмірне навантаження на пам'ять, та на інші розумові операції перекладача. За таких умов усному перекладачеві важко, а іноді і зовсім неможливо утримати в пам'яті всю інформацію, яка надходить. Це змушує його в процесі сприйняття тексту

робити короткі нотатки за допомогою перекладацького скоропису, в якому набули широкого застосування знаки-символи, абрєвіатури, скорочення тощо.

Розглядаючи проблему застосування символів у вигляді літер та знаків в перекладацькому скорописі можна, констатувати, що вони мають чітку графіку, легко сприймаються і розшифровуються. Наприклад, латинськими літерами можуть позначати назви країн (F — Франція, С. — Куба, UA — Україна, RUS - Росія). Перекладачі здебільшого надають перевагу в своїх нотатках саме літерним символам, які можна легко запозичити з алфавітів різних мов світу, враховуючи різний характер їх написання. Наприклад літеру англійського алфавіту S можна написати трьома різними способами, надаючи їй водночас три різні значення s, ç, S. Відповідні літери можна знайти також і в алфавітах інших європейських мов – в грецькій, латинській, українській, російській та інших мовах. Можна використовувати також і найпростіші китайські, древньоєгипетські ієрогліфи тощо [1:39]. Не варто залишати поза увагою і діакричні знаки, які використовуються в знайомих перекладачеві європейських мовах і які можуть слугувати цінним доповненням до літер-символів. Наприклад, ~ з іспанської мови, ^ – з французької, а також використовувати знаки фонетичної транскрипції: α, j, z, наприклад, англійської [1:40].

Але літерні символи характеризуються також і семантичною обмеженістю. Вони придатні для позначення одного поняття і є, як правило, однозначними. Смислова обмеженість літерних символів витікає з самого способу позначення, тобто вони застосовуються для позначення одного поняття (слова), взятого лише в одному значенні.

Проблема, яку піднімає автор цієї статті, пов'язана з розглядом не стільки літерних символів та їх значень, а з дослідженням семантики графічних символів, які вже знайшли і будуть знаходити своє застосування в перекладацькому скорописі. Зупинимо нашу увагу на деяких з них.

Певне графічне зображення лише тоді трансформується в символ, коли в картинці стає присутнє ще щось окрім безпосереднього і очевидного значення. “В ньому мусить бути ще якийсь “неусвідомлений аспект”, який ніколи не може бути однозначно поясненим або визначеним” [2:9].

Візуальний ефект напруму залежить від форми символу. Помітне місце серед інших символів займають так звані геометричні символи, оскільки геометрична символіка пов’язана із семантикою геометричних фігур. Зокрема квадрат — символ упорядкованості, стабільності, визначності, раціонального інтелекту. Символіка квадрата відповідає символіці числа чотири. Чотири пори року, чотири сторони світу, джерело упорядкованості і стабільності, чотири стадії людського життя. У єгипетських ієрогліфах квадрат означає рух, а в давньокитайській ієрогліфіці зображення поділеного на чотири частини квадрата означало поле, оброблену землю.

В системі найбільш уживаних символів Р.К.Міньяр-Белоручева символ квадрат означає країну, державу; квадрат у колі — земна куля; два квадрати — наука, вчені [4:257].

Символіка куба близька до символіки квадрата. Куб є також символом стабільності матеріального світу. Ж.Ф. Розан надає символіці квадрата значення країни, нації, національного [3:35].

Коло (круг) – символ сонця, неба, нескінченності, досконалості, внутрішньої єдності. Оточені колом предмети, з одного боку, символізують обмеженість, а з іншого — захист від небезпеки, яка існує в навколишньому світі. Крапки розташовані по периметру круга, символізують зерно, зрошене дощем. Символіка кулі близька до символіки кола. Ознаку поняття об’ємності надає її семантиці довершеності. Куля є символом цілісності, вченості. Водночас вона символізує щастя й досконалість. Такі асоціації виникають в результаті споглядання геометричної фігури, позбавленої кутів і країв, які могли б символізувати труднощі та перешкоди. В індійських та китайських знаках існує певний взаємозв’язок між квадратом і кругом. Так, у Китаї активне або чоловіче начало (Ян)

зображується у вигляді білого круга (небо), тоді, коли пасивне, жіноче начало (Інь) — чорним квадратом (земля). Взаємодія, що полягає в їх дуалізмі, створює відомий символ Ян-Інь, у вигляді круга, розподіленого навпіл хвилястою лінією. Хвиляста лінія — це символ руху і взаємопроникнення, який підкреслює ідею динаміки [5:33].

Колу в перекладацькому скорсописі надають узагальненого значення. Цей символ може означати людство, уряд, єдність, з'їд, переговори, обговорення.

За Мін'яр-Белоручевим символ «зустріч» простий у використанні і в ознаці, яку він несе. Цей символ означає «круглий стіл» і об'єднує такі поняття як з'їзд, конгрес, нарада, форум, збори, семінар, асамблея, сесія і т.п. Символ -О-, який склався із зображення рукотиснення, безпосередньо асоціюється зі словами дружба, співробітництво, угода, договір, взаємодія тощо [2:250].

Ж. Ербер пропонує обводити колом ті знаки і літери які несуть на собі найбільш важливе смислове навантаження [1:43].

Ж.-Ф. Розан вважає, що символ «обговорення» може виражати будь-які значення, які асоціюються з дієсловом **discuter** “обговорювати” та іменником **discussion** “обговорення”, а також похідні та синонімічні за значенням дієслова й іменники. Наприклад, у французькій мові: *débat, débattre, traiter, traitement (d'une question, examiner, examen (critique).*

Ромб ще в стародавні часи символізував матеріальне благополуччя та продовження роду. Йому близька символіка квадрата. Як і квадрат ромб уособлює земельну ділянку. У християнстві чотирикутник виступає символом смерті, оскільки померлого ховали в земю. В іудаїзмі ромб вважався символом нематеріального начала [5:34]. Семантика ромба у відомих нам зразках перекладацького скорсопису обмежена. Так, Ж. Ербер взагалі не згадує про цей геометричний символ, а Р.К. Мін'яр-Белоручев надає ромбові значення танк, бронемашини [4:277].

За символом «трикутник» закріплюється значення тріади, святої Трійці, вогню, прагнення до вдосконалення. Символіка трикутника відповідає символіці числа 3. Трикутник є основою внизу символізує вогонь і потяг до небесних сил. Трикутник вершиною вниз символізує воду. Два трикутника при накладанні один на одного утворюють шестикутну зірку — символ людської душі. Трикутник вершиною вниз символізує воду. У християнській міфології *трикутник* символізував Святу Трійцю [5:34].

Трикутник став характерним символом для перекладацького скоропису. Його можна зустріти у різних значеннях: у Ж. Ербера, Р.К. Міньяр-Белоручева, А. Чужакіна. Так, у Міньяр-Белоручева трикутник означає парламект, представника, делегата.

До геометричних символів відносять також і спіраль та біспіраль (подвійну спіраль). Спіраль символізує еволюцію всесвіту, шлях від простих форм до складних, від нижчих до вищих. У єгипетській ієрогліфіці спіраль є символом співвіднесеності одиничності і множинності. Зображення спіралі на скіпетрах єгипетських фараонів та жезлах римських ангурів символізувало владу. Крім цього спіраль може символізувати відношення між кругом і центром, вона пов'язана з ідеєю танцю, рухом. Спіралеподібний рух символізує перехід людини з матеріального світу в потойбічний. Символ спіралі існував і у прослов'ян. Одним із значень трипільської спіралі, зображення якої було відкрито на рештках керамічних виробів означало вічність життя, безперервний біг сонця. Ідея руху сонця по небу виразно простежується в тих спіралях, де на закрутках зображені сонячні знаки — кола з хрестами посередині [5 34].

Подвійна спіраль (біспіраль) символізує співвідношення між протилежними явищами, процесами, діями, принципами. Досить часто дослідники пов'язують біспіраль з водою, оскільки вода вважається елементом переходу, відродження. Подвійна спіраль також могла символізувати птаха. В давнину

біспіраль зображена на стінах будинків Англії, служила оберегом від негараздів [5:34].

Спіраль та біспіраль - менш характерні символи для перекладацького скоропису і практично відсутні у проаналізованих нами джерелах.

Геометричні символи, історія яких налічує не одне тисячоліття висловлюють все те, що закладене в цілій системі ідей людства на різних ступенях його ідейно-матеріального розвитку. Символ є комплексом слів і ідей, вираженими одним знаком. Саме це зумовлює три взаємопов'язані ознаки символу, завдяки яким символом відводиться «почесне місце» в системі перекладацького скоропису, а саме: економічність, наглядність, універсальність. Відсутність хоча б однієї з цих ознак ставить під сумнів саму доцільність використання символу в записах.

Економічність символів, зокрема геометричних, полягає в простоті їх графічного виконання та у можливості означати за допомогою одного знаку максимальну кількість близьких між собою понять. Наприклад, запропонований вперше Ж.Ф. Розаном символ «о» дуже простий як у плані графічного виконання так і своїй ознаці: “круглий стіл”, зустріч, з'їзд, нарада, форум, семінар, асамблея, сесія, дискусія, диспут, обговорення, розгляд проблеми тощо.

Наглядність символів зумовлюється тим, що вони не тільки легше сприймаються ніж слова, записані поганим нерозбірливим почерком, але й тим, що символи є візуально помітними на папері серед інших записів, а отже і швидше і краще сприймаються перекладачем. Крім цього при декодуванні символи завжди здатні викликати певні асоціації і образи. Наприклад, символ [~] **хвиляста** лінія викликає асоціацію з водою, морем, **хвилями, хвилюванням, нестійкістю, нестабільністю**, динамікою тощо, рухом, тоді як символ [квадрат] асоціюється з упорядкованістю, завершеністю, стабільністю, монопольністю, державою, державністю, тощо.

Але роль символу у **перекладацькому** скорописі не зводиться лише до функції викликати у мозку перекладача безпосередні асоціації. Варто пам'ятати, що символ — це, перш за все, відібраний в результаті смислового аналізу інформації опорний пункт для пам'яті, який здатний викликати не лише окремі, а й опосередковані асоціації, тобто такі, які необхідні для відтворення в пам'яті контекстної ситуації, із якої і формувався для запису опорний пункт.

Не менш важливою ознакою символу, що сприяє його використанню в перекладацькому скорописі, є **універсальність, яка виявляється** в тому, що символи здатні позначати на папері поняття незалежно від мови, за допомогою якої відбувається процес спілкування. Наприклад, той самий символ «квадрат» можна легко перекодувати на будь-яку іншу мову — країна, the country, le pays, el pais і т.п. На думку українських дослідників символ це — знак, який може набувати на письмі ідеографічного (схематичного зображення) або піктографічного характеру (предметні малюнки) тощо. Зв'язок між символом і тим, що він несе в собі, завжди був обумовлений особливостями тієї культури, в якій він існував. Знання символіки, вважає Л.Ю. Єрмоленко, т- це не просто питання ерудиції, воно лежить в основі людського інтелекту, почуття і має безпосереднє відношення до пізнання людиною самої себе та світу, в графічних та ідеографічних написах [6:406].

Наведемо декілька прикладів ідеограм-символів, які ми запозичили у авторки вищевказаної праці, і які безпосередньо стосуються універсальності значень символів: О - вогонь, Θ - повітря, θ - вода, Δ - творчий інтелект, ↑ - слава.

Дослідження різноманітної символіки можуть становити собою значний науковий і практичний інтерес для формування інвентарю знаків-символів, універсальний характер яких дозволяв би застосовувати їх в системах перекладацького скоропису, який базується на різних мовах, в тому числі і на українській мові.

З поняттям універсальності символу тісно пов'язана довільність вибору того чи іншого символу, який у зв'язку з цим може набувати різноманітних значень. Творчий підхід перекладача до цієї проблеми дозволить йому використовувати відомі чи новоутворені самим перекладачем символи, які видаються йому найбільш зручними, зрозумілими та легко записуються в процесі перекладу.

Наприклад:

ΔΔ — два-три поруч розміщені трикутника можуть символізувати (водночас) піраміди як символ Єгипту, сам Єгипет, як країну, гори, гірський хребет.

~ - рух, розвиток, дія, хвилювання, маневрування, нестабільність, море, вода, хвилі.

Універсальність символів виявляється також у їх здатності заміщувати будь-яку частину мови або члени речення, не змінюючи при цьому свого смислового наповнення. В залежності від контексту символ може успішно замінювати собою іменники, дієслова, прикметники, дієприкметники. Проілюструємо це на такому прикладі. Загальновідомий символ квадрат □ може мати значення іменника країна, держава, територія; прикметника — державний, територіальний, завершений; дієслова - керувати, панувати, упорядковувати.

Універсальність символів виявляється також і у здатності набувати додаткові, іноді протилежні семантичні ознаки. Графічно символ набуває додаткового елемента, який або змінює його значення на протилежне, або надає йому додаткове значення з метою посилення чи послаблення інтенсивності дії чи ознаки, які виражає символ. Антонімічного значення можуть набувати як літерні так і ідеографічні (пиктографічні) символи, найприклад:

OK — підтримка, згода, зелена вулиця, „доброта”...

ØK — незгода, не підтримка, зупинка тощо.

~ — рух, розвиток, динаміка.

⊥ — зупинка, застій, тупик, безвихідь.

Стрілку розробники та дослідники перекладацького скоропису вважають одним із найбільш наочних та зручних символів, які застосовуються перекладачем. Специфіка стрілки як символу зазначає О. Ребрій, полягає в тому, що практично неможливо скласти повний перелік її значень [7:64]. Наведемо перелік лише основних значень, які здатні виражати цей символ:

- ↑ - збільшення, посилення, покращення, підвищення, підйом та відповідні дієслова;
- ↓ - зменшення, зниження, скорочення, погіршення, опускання та відповідні дієслова;
- - давати, експортувати, посилати, перебувати та відповідні іменники;
- ← - стримувати, приймати, імпортувати, замучити та відповідні іменники.

Р.К. Міньяр-Белоручев відносить стрілку до групи так-званих предикативних символів. Так, якщо стрілка направлена вгору, вона означає покращувати, *збільшувати*, а її різкий підйом може замщувати слова *успіх, просування*. Дві горизонтальні **стрілки**, зображені в різні напрями можуть означати обмін, *торгівлю, товарообмін*, Вертикальна стрілка, націлена вниз набуває темпорального значення і може виражати поняття *теперішній час, сьогодні, в наші дні, тощо*. Але горизонтальна стрілка, обмежена зліва ризикою втрачає предикативність для того, позначати *удар, напад, атаку, втручання*[2:258].

Горизонтальна стрілка без обмеження зліва отримує предикативне значення “викликати щось”. Стрілка націлена вгору під кутом означає “**тенденцію до посилення**”, а вниз “**тенденцію до послаблення**” Горизонтальні стрілки можуть набувати значення “*викликати*”, “*передавати*”, або бути “*за*”, та бути “*проти*”. Такі Ж самі стрілки можуть означати “*залишати*”, “*відходити*”, “*відступати*” тощо, або відповідні антонімічні значення.

Перекреслена стрілка здатна висловити “*заперечення*”, “*протилежну дію або реакцію*”. Наприклад: “*не виникати*”,

“не заперечувати”, “не імпортувати”, “не надавати”, “гальмувати”, «не дозволяти», тощо.

Стрілки можна використовувати в записах в якості символів часу, оскільки часові відносини під час перекладу розглядаються перекладачем не тільки у зв’язку з категорією часу дієслова, а у загальному розумінні явища чи процесу, який відбувається в часі і просторі [2:262].

Універсальність стрілок ми розглядаємо з точки зору здатності надавати цим символам як субстантивованого так і предикативного значення. Наприклад, такі стрілки, які ми подаємо нижче можна розглядати і як предикативні, і як субстантивні символи:

<	починати, відкривати / початок, відкриття
>	закінчувати, закривати / закінчення, відкриття
↳	втручатися / втручання
→	не втручатися / невтручання
⇒	посилювати, натискати / посилення, натиск
> <	вступати в протиріччя, в конфронтацію / протиріччя
◀… …▶	відставати, недовиконувати / відставання, недовиконання спрямувати / спрямування

Окрім прямих значень лінії зноски у вигляді референційних стрілок також знаходять широке застосування в системі перекладацького скоропису.

Висновки. Отже, геометрична символіка— це символіка, пов’язана із семантикою геометричних фігур. Геометричні знаки-символи являють собою важливий компонент перекладацького скоропису. У процесі усного послідовного перекладу вони відіграють важливу роль поміж інших знаків, оскільки семантикою своїх форм здатні висловити цілу думку, сформульовану однією або кількома фразами. Надлишкова інформація, яку містить повідомлення завдяки цим символам може бути максимально сконденсованою, а суть думки — висловлена у надзвичайно стислій формі, яку можна легко розшифрувати в процесі перекладу.

У сучасному світі спостерігається відродження інтересу до символів, свідченням чого можуть слугувати численні наукові публікації, поява значної кількості символів та енциклопедій символів. Символ, на думку багатьох дослідників, це — знак, який може виражатись у звуці, русі так само як і в зображенні, що в свою чергу може набувати на письмі ідеографічного або піктографічного характеру. Зв'язок між символом і тим, що він несе в собі, завжди був обумовлений особливостями тієї культури, в якій він існує.

Перспектива дослідження полягає в подальшій розробці проблеми перекладацького скоропису, зокрема у створенні реєстру перекладацьких знаків-символів, які знайдуть практичне використання в процесі послідовного перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1 *Herbert J.* The inteipreter's handbook. Librairie de l'Universite Georg, Genèva, II ed. 1968. 2. *Багер В. и др.* Энциклопедия символов. Введение. — М., Крон-Пресс, 1998. Серия “Академия”. 3. *Rrozan J.F.* La Prise de notes en interpretation consécutive. Genève, 1959. 4. *Миньяр-Белоручев Р.К.* Последовательный перевод. — М., Воениздат, 1969. 5. *Потапенко О.І., Дмитренко М.К. та інші.* Словник символів. Київ, “Народознавство”, 1997. 6. *Вісник іноземної філології №29.* Київ. Вид. центр “Київський університет”, 2000. 7. *Ребрій О.В.* Перекладацький скоропис під рел. Л.М. Черноватого та В.І.Карабана. Вид-во “Поділля”, 2002.